

RAGADICS TAMÁS

Öröklött hátrányok

Visszatérő és megújuló konfliktusok
a Sellyei járás „felzárkózó” településein

DOI: 10.56699/MT.2023.2.3

ABSZTRAKT

Magyarországon a gazdasági központoktól távol fekvő, aprófalvas vidéki térségekben az egymással összekapcsolódó társadalmi problémák évtizedek óta képeznek megoldatlan, mélyülő válsághelyzetet. A leghátrányosabb helyzetben lévő falvak lakóit támogató Felzárkózó települések program sajátos jellemzője a lokális perspektíva érvényesítése, a helyi szükségletekre reagáló, diagnózisalapú beavatkozás. Jelen írás ezt a szemléletet erősíti. A tanulmány helytörténeti dokumentumok, a szocializmus utolsó évtizedeiben íródott falukrónikák segítségével mutatja be azokat a kulcsfontosságú folyamatokat, amelyek ma is meghatározzák a Sellyei járás leszakadó, „felzárkózó” településeinek életét. A falusi élettér kiüresedése, a falu funkciótlanná válása, a közösségek válsága és hiánya, illetve az etnikai szegregáció problémaköre egyre markánsabban jelenik meg az éves szintű beszámolók anyagában, megelőlegezve, kezdeti fázisában bemutatva a jelenlegi válsághelyzetet.

KULCSSZAVAK: etnikai szegregáció, felzárkózó települések, helyi társadalom

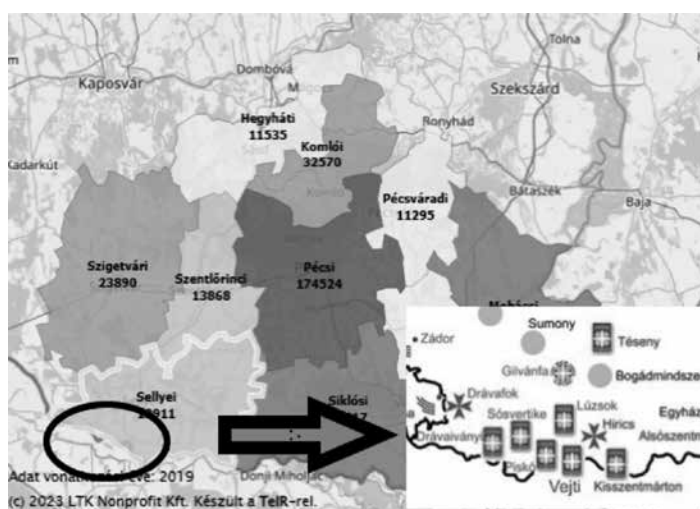
A vidéki Magyarország jellegzetes problémáit állatorvosi lóként hordozzák a gazdasági központoktól távol fekvő, peremhelyzetű, aprófalvas térségek. A fiatalok és képzetebbek folyamatos elvándorlása az alacsony iskolázottsággal és rossz munkaerőpiaci pozícióval jellemezhető sokgyermekes családok beköltözése, illetve domináns jelenléte miatt többnyire nem vezet a kistelepülések elnéptelenedéséhez. Ezekben a közösségekben nemcsak az integrációt aláásó szocializációs minták és az alacsony hatékonyságú megküzdési stratégiák öröklődnek át, hanem a kitörést ellehetetlenítő életkörülmények is.

A felzárkóztató programok munkatársai számára nemcsak a segítségnyújtás hatékony formáinak kidolgozása jelent komoly kihívást, de a komplex problémahalmaz megfelelő értelmezése is. Az anyagi nehézségek, a családi konfliktusok és az eladósó-

dottság háttérben ugyanis nemcsak az alacsony végzettség és az elégtelen munkaerőpiaci helyzet állhat, hanem a tartós kirekesztődés és depriváció, illetve a szociális ellátórendszer nem megfelelő működése is. Jelen írás ehhez a munkához kíván hozzájárulni a történeti Ormánság nagy részét tömörítő Sellyei járásban az elmúlt évtizedek során lejátszódott folyamatok elemzésével. A tanulmány kiindulópontját a hetvenes és nyolcvanas években íródott éves szintű falukrónikák adják. Az országban egyedülálló módon a Baranya Megyei Tanács 44/1971-es utasításával bevezette a községi krónikaírást, konkrét szempontokat rögzítve a munkaanyagok elkészítéséhez. A községi tanácsok egy-egy megbízottja, a vb-titkár által kijelölt személy leírást készített az adott település előző évi eseményeiről, illetve bemutatta a falu aktuális helyzetét. A dokumentum egy példánya a tanácsi elfogadást követően a megyei levéltárba került. A kiadott feladat szakmai kontrollját a levéltár egyik munkatársa látta el. A legtöbb település esetében egészen a rendszerváltozásig folytatódott a krónikaírás, tehát a falvakban 1972 és 1990 között születtek változó igényességű és terjedelmű forrásanyagok.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat által koordinált Felzárkózó települések program (www.fete.hu) a leghátrányosabb helyzetű magyarországi kistelepülések szociális rehabilitációját, az ott élő emberek társadalmi integrációját szolgálja. Baranya megye Sellyei járásában 2022-ig tíz település csatlakozott a programhoz. Ebben a járásban található az érintett baranyai falvak többsége (1. ábra). Jelen tanulmány célja a krónikák szempontjából lényeges, ugyanakkor a falvak mai életét is meghatározó problémakörök bemutatása. A kiválasztott három kistelepülés forrásanyagai rámutatnak, hogy a jelenlegi problémák és konfliktusok gyökereit, illetve számos elemét megtalálhatjuk a késő Kádár-kor világában.

1. ábra: A Felzárkózó települések programban részt vevő falvak a Sellyei járásban

Forrás: TeIR Helyzet-Tér-Kép; Felzárkózó települések

A Baranya megye délnyugati részén, a Dráva síkjában fekvő Sellyei járás egyike azoknak a vidéki területeknek, ahol a hátrányos helyzet és az etnikai szegregáció településhatárokra átívelő, térségi problémaként jelenik meg. A járás jelentős része az Ormánság gazdag kultúrájú történeti kistájához tartozik, ahol virágzó, fenntartható tájhasználatra épülő gazdasági és társadalmi rendszer működött a 19. század közepéig (Andrásfalvy, 2013). Az 1767-es úrbéri pátens, majd a helyi népesség szempontjából kedvezőtlenül szervezett, a nagybirtokokat megerősítő, 1848-at követő tulajdonrendezés megpecsételte az itt élő népesség sorsát, s a 19. század végére kialakult az önpusztító „egyke” kultúra, amely jelentősen meggyengítette a hagyományos falusi közösségeket (Elek et al., 1936; Kiss, 1937; Kiss Z., 1991).

1948-tól 1965-ig a vizsgált térség jelentős része (a jugoszláv határvonal tizenöt kilométeres körzetében) szigorúan ellenőrzött, csak hatósági engedéllyel látogatható határövezetként működött (Saád, 2010). A gazdaság szocialista átalakítása során megkezdődött a népességcsere a képzettebbek elvándorlásával, alacsonyabb státuszú rétegek beáramlásával, illetve az erdei telepeken élő beás cigányság falvakba költöztetésével. Az Ormánság lakóinak harmadát veszítette el ezekben az évtizedekben (Boros, 2018; Kovács T., 2005). A továbbiakban a népességcserével, az etnikai szegregációval és a falusi intézmények, szolgáltatások visszaszorulásával kapcsolatos helyi tapasztalatok bemutatására kerül sor három ormánsági kistelepülés falukrónikái alapján.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERTANA

A mintába került falvak mind részt vesznek a Felzárkózó települések programban. 2022-ig a Sellyei járás tíz falujában indult el a Máltai Szeretetszolgálat által irányított integrációs munka. Tanulmányomban három település (Gilvánfa, Hirics, Téseny) falukrónikáit vizsgálom. A községek kiválasztása mellett szólt a hasonló népességszám (az 1970-es népszámlálás adatai alapján Gilvánfán 595, Hiricsben 365 – tíz évvel korábban még 510, Tésenyben pedig 518 fő élt; KSH), az önálló tanácsi lét hiánya, illetve az a tény, hogy mindhárom falu esetében előrehaladott volt az etnikai szegregáció folyamata. A falvak egyedi problémáinak megértéséhez a többi település adatai is szükségesek, ezek feldolgozása folyamatban van.

A falukrónikák írógéppel készült levéltári dokumentumai többféle elemzésre adnak lehetőséget. A munkaanyagok eltérő hosszúságúak: évenként jellemzően hét–tizenkét oldalas részletesebb eseményleltárt tartalmaznak havi bontásban (ünnepi alkalmak, népszerűsítő előadások, tanácsi ülések, az időjárás és a mezőgazdasági termelés összefüggései stb.), majd néhány oldalas összegzést közölnek a település helyzetéről (népmozgalmi adatok, infrastrukturális változások, fejlesztések stb.), illetve esetlegesen újságcikkek és fotók egészítik ki az információkat (Bezerédy, 1975). A krónikákból származó idézetek forrását minden esetben a Baranya Megyei Levéltár anyagát képező községi krónikák jelentik (Községi krónikák, é. n.).

Az egyszerű szövegelemzés módszerével vizsgáltam azt a három kulcsfontosságú témát, amely jelenleg is meghatározza az aprófalvas térségben élők mindennapjait: a helyi

szolgáltatások és intézmények helyzete, a negatív migrációs trendek és – ezzel összefüggésben – az etnikai szegregáció problematikáját. A témaköröket egyrészt a leszakadó aprófalvas térségek konfliktusaival foglalkozó szakirodalom (vö. Ladányi–Szelényi, 2004; Váradi, 2008; Virág, 2015), másrészt a falukrónikák tematikája határozta meg.

A szövegelemzés során a rövidebb, év végi összegző részek áttekintésére került sor. Az értelmezés megkönnyítése érdekében néhány esetben a kapcsolódó kronologikus részeket is bevontam a vizsgálódásba. A három témakörhöz kapcsolódó szövegrészeket táblázatban rögzítettem. Kigyűjtöttem az el- és beköltözéssel, a cigány/roma népességgel, az egyes falvakhoz kapcsolódó infrastrukturális fejlesztésekre és hiányosságokra vonatkozó megállapításokat és leíró pontokat. Az elemzés során fontos kérdés volt, hogy milyen szövegösszefüggésben, milyen helyzetben kerülnek elő a vizsgált témakörök. A kutatás legfontosabb célja az volt, hogy árnyaltan, helyi kontextusban értelmezzük a falusi tér kiüresedését, a negatív irányú migrációs trendekkel és a szegregációval kapcsolatos jelenségeket, s olyan megállapításokat fogalmazzunk meg, amelyek értelmezik a jelenlegi problémákat, illetve segítik megoldásukat. A krónikák szövege természetesen nem tekinthető tárgyilagos látletnek a késő Kádár-korszak világáról. A szövegek a krónikaírók személyes véleményét, látásmódját tükrözik, s – mivel a megyei rendelet csak kereteket adott a munkához – már a témák és események szelekciója is a szerzők választásán múlt. Ezzel együtt is fontos a dokumentumok elemzése, mivel a lokális perspektívát és a helyi hatalom szempontjait érvényesítő, a kor domináns diskurzusát megjelenítő munkaanyagokról beszélünk.

A SELLYEI JÁRÁS „FELZÁRKÓZÓ” FALVAINAK HELYZETE AZ 1970-ES, 1980-AS ÉVEK FALUKRÓNIKÁINAK TÜKRÉBEN

A térségben korábban készített interjúk anyagai (Ragadics, 2019) alapján a középkorú vagy idősebb megkérdezettek a jelenlegi nehézségek gyökereként tekintenek a termelőszövetkezetek felbomlására s – ezzel összefüggésben – a helyi falusi közösség szétesésére. Visszaemlékezéseikben a szocializmus időszaka a békés együttélés, az aktív munka, az együtt megélt ünnepek és a létbiztonság világaként jelenik meg (vö. Valuch, 2013; Majtényi, 2019). A vizsgált falvak hetvenes–nyolcvanas években íródott krónikái jelentősen árnyalják ezt a nosztalgikus képet.

MIGRÁCIÓS TRENDEK, ETNIKAI SZEGREGÁCIÓ

A Sellyei járás vizsgált településeinek közös vonása az etnikai szegregáció. A hetvenes években már előrehaladott volt a hagyományos paraszti közösségek felbomlása. Az önkiszákmányolásra épülő háztáji termelés még együttműködést generált a helyi társadalomban, a többletmunkával megszerezhető jövedelmek még hozzájárultak a falvak népességmegtartó erejéhez, de a fiatalok egyre nagyobb számban hagyták el a vidéki tereket a jobban jövedelmező ipari-kereskedelmi munkahelyek és a könnyebb, kényelmesebb városi élet reményében. Erről tanúskodnak a krónikák feljegyzései is:

„...a fiatalok a városba mennek ipart tanulni, munkát keresni, s ott is telepednek aztán le.”

Ugyanitt: „A szülők is segítik őket egy kis lakás megszerzésében, s már csak vendégként látogatnak vissza a szülőfalujukba” (Téseny, 1973).

A határhoz közeli, fejlesztésre alkalmatlannak tartott területeken a hatóságok nem engedélyezték új építési parcellák kijelölését. A krónikák szerint erre nem is volt igény, mert egyre több volt az üres ház a faluban (Hirics, 1978).

Az ötvenes évektől zajló, gyakran erőszakos telepfelszámolások során a beás cigány családokat (tanácsai intézkedések és támogatás révén) a környező kistelepülések üresen maradt házaiba költöztették. Erre szolgáltat példát az alábbi gilvánfai leírás (1973):

„A község déli részén található állami erdőgazdaság területén, tehát az erdőben, az úgynevezett Géza Telepen ezelőtt két éve még 15 család élt meglehetősen embertelen körülmények között. Az állami intézkedések és a községi közös tanács együttes erőfeszítése révén a telep az 1972-es évben teljesen felszámolódott, a kunyhók véglegesen eltűntek. Lakóinak egy része a Varga telepre, más része be a községbe és a Járás egyéb községeibe telepedett le.” Másutt: „A felszabadulás után Pártunk Államunk jóvoltából sikerült a fent említett »Telep«-et felszámolni.” Gilvánfán új, faluszéli telepet hoztak létre az átköltöztetés során. A krónika szerzője is elismeri, hogy az áttelepített cigány családok életkörülményei nem változtak meg jelentősen: „Az új telepen felépült házakat sem lehet egyértelműen háznak nevezni, inkább a ház és kunyhó közötti átmeneti lakások...” Két év múlva már az újabb telep felszámolásával kapcsolatban számolnak be problémákról: „Ha a telepen valamelyik családnak házat vásárolnak, azok (korábbi) lakásába már beköltözik egy újabb házaspár” (Gilvánfa, 1975).

Másutt elsősorban az eladóvá vált, alacsony komfortfokozatú, régi parasztházakba költöztek az új lakók: „Minden évben a régi, ősi tésenyi lakosok (1-2 család) elköltözik Pécsre vagy más városba. Helyébe más községekből költöznek, de főképp cigány családok” (Téseny, 1974).

„Összefoglalva megállapítható, hogy Hiricsben ez évben fejlődés nem volt. Több család elköltözött a faluból, házukat cigány családoknak vették meg. Egy házat lakhatatlanság címén lebontottak” (1979). Majd később: „...népesség szempontjából a cigány lakosságnál növekvő, a magyaroknál csökkenő, az építkezés szempontjából stagnáló képet mutat a község” (Hirics, 1981). A krónikákban különböző forráselemek utalnak a fokozódó népességcserére (például a cigány tanulók arányának növekedése az iskolában, az elköltözők és beköltözők leírása stb.).

„A 84 éves Cs. F. elköltözik Pécsre a fiához. Házában már itt az új lakó, Orsós M. és családja. Egy szoba és egy konyha a lakható terület a kis házban. A család, amely beköltözött, 12 főből tevődik össze...” (Téseny, 1978).

A vizsgált korszak végére az etnikai szegregáció Téseny és Hirics esetében jelentősen előrehaladt, Gilvánfán pedig teljessé vált.

A többségi társadalom által helyesnek tartott viselkedési normák átadása számos ismeretterjesztő előadás tárgyául szolgált a falvakban. Gilvánfa (1981): „A sellyei nőgyógyász a szülők felelősségére hívta fel a figyelmet a gyermekvállalással, neveléssel kapcsolatban, majd a fogamzásgátlás lehetőségeit ismertette...”

A cigány népesség beilleszkedésével kapcsolatban számos panasz és probléma fogalmazódik meg a krónikákban. Hiricsben (1980) a helyi kocsmát csak a cigányok látogatták, s a feljegyzések szerint „nem dolgoznak megfelelően, illetve a fizetés után kb. 1 hétig nem mennek dolgozni”. Másutt: „A cigányok nehezen illeszkednek bele a normális életformába. A hatóságoknak még dolguk van velük...” (Téseny, 1973).

Megjelennek ugyanakkor az integrációra és a békés együttélésre utaló feljegyzések is – előítéletektől nem mentesen. Több helyen egyértelmű annak elismerése, hogy az adott településen lakó cigány családok törekednek arra, hogy a többségi társadalom által elfogadott normák szerint éljenek. „Egy tapasztalat azért elég biztató: az, hogy többségben vannak azok, akik megunták a telep életét, és kulturáltabb körülmények közé vágyódnak” (Gilvánfa, 1976).

Érdekes és fontos trend mutatkozik a hetvenes évek végétől: a cigányság mobilabb, felzárkózó rétege – az elköltöző fiatalokhoz hasonlóan – elhagyja a szegregálódott településrészeket, és magasabb státuszú falvak irányába költözik. A cigány népesség társadalmi integrációjának legfontosabb faktoraként a főállásban végzett munka jelenik meg a falukrónikákban:

„Öröndetes, hogy a cigányok nagy része már dolgozik [...] nehéz dolga van a becsületes, dolgozó cigányoknak” (Téseny, 1977). „A férfilakosság munkát vállal, és megfelelő keresettel rendelkezik, bár a megkeresett pénz nem mindig szolgálja a család anyagi felemelkedését...” (Gilvánfa, 1973).

A felzárkóztatás feladatában a munkáltatóknak is komoly szerepük van: „A pécsi Bőrgyár képviselője megjelent a tanácsi kirendeltségen [...] húsz fiatal cigány lány és asszony jelentkezett nemsokára. A Bőrgyár nap mint nap munkahelyre és hazaszállítja a dolgozó nőket. Ezt igen pozitívan lehet értékelni. Más vállalat is követhetné a Bőrgyár példáját” (Gilvánfa, 1974).

Az asszimilációs hajlandóságot számos területen számonkérték a kényszerrel felszámolt erdei telepekről érkező cigány családoktól. A foglalkoztatás és a szorgalmas munkavégzés mellett fontos eleme volt az integrációnak a megfelelő lakhatás, a többségi társadalom elvárásaihoz alkalmazkodó családszerkezet (alacsonyabb gyermekszám) és a szabadidő megfelelő eltöltése is. Az elvárások gyakran ellentmondásosak, teljesíthetetlenek voltak. Az állami segítségnyújtás már nem fedezte a megvásárolható ingatlanok árát, és több családfő – a folyamatos munkaviszony hiánya miatt – nem is volt jogosult az állami támogatás igénybevételére.

A migrációs helyzet leírása a krónikákban erős egybeesést mutat Ladányi és Szelényi északkelet-magyarországi, csenyétei kutatásaival: „Az 1970-es évek közepétől azután megkezdődött az intenzív népességcseré – a parasztok egyre nagyobb számban költöztek el a faluból, s bár némelyikük inkább lebontotta a házát, mintsem hogy cigány költözőn bele, legtöbbjük azért eladta az otthonát a telepről beköltözőknek. Az 1980-as évek végére Csenyéte népessége jóformán teljesen kicserélődött” (Ladányi–Szelényi, 2004: 59).

A krónikák szövege gyakran utal a cigányság alacsonyabb termelési hajlandóságára. Kóczé Angéla szerint az államszocializmusban „...a romákkal való viszonyt is a lumpen-

proletariátussal kapcsolatos, mélyen gyökerező ellentétek és sztereotípiák határozták meg” (Kóczé, 2021). A forrásszövegekben erőteljesen jelenik meg a Kovai Cecília (2017) által érzékletesen leírt „asszimilációs rezsim”, amely szerint a „cigány” kifejezés a vállalhatatlan civilizátlanságot, az alsóbbrendűséget hordozza magában, s amely rendszerben ez a helyzet a formális bér munka, illetve a foglalkoztatottság által haladható meg. A kilencvenes években, a teljes foglalkoztatottság megszűnésével és az alacsonyabb képzettséget kívánó munkahelyek visszaszorulásával jelentősen csökkent a cigányság foglalkoztatási mobilitásának esélye, miközben – átidomítva, a nyílt rasszizmus elhallgatása mellett – fennmaradt az asszimilációs kényszer.

HELYI INTÉZMÉNYEK, SZOLGÁLTATÁSOK

A falukrónikák rögzítésével megbízott községi tanácsok a kis falvak többségében nem működtettek önálló hivatalt, a körzetesítési trendek és összevonások eredményeként csak települési képviselőket delegálhattak a nagyobb, központi szerepkörrel felruházott községekben működő közös tanácsokba. A vizsgált időszakban Gilvánfa a magyarmecskői, Tésény a baksai, Hirics pedig a Vejtiben, majd a Vajszlón székelő közös tanács tagközségeként működött.

Postahivatalok voltak a kisebb falvak többségében, de a vizsgált időszak során számuk csökkent. *„Május 30-ával megszűnt a postahivatal, ami azt jelenti az itt élőknek, hogy nincs semmi összeköttetés a külvilággal.” „...ígéretet kaptunk egy nyilvános telefonra, de ez év végére is csak ígéret maradt”* (Tésény, 1985).

A dokumentumok tanúsága szerint napi szintű orvosi ellátás csak a nagyobb településeken valósult meg. A falvak többségébe kéthetente látogatott el az orvos, ekkor került sor csecsemő-tanácsadásra is. Az ellátások egy része mobil formában valósult meg, például évente tüdőszűrő-teherautó érkezett a településekre. *„A téli hónapokban a tanácsadás elmarad, mert a rendelőt a benne lévő kis olajkályhával nem lehet megfelelően befűteni”* (Hirics, 1978).

A falvak kulcsfontosságú intézményként tekintenek a helyi általános iskolákra, melyek többsége a 19. század vége óta működött a településeken. Az ötszáz fő alatti falvak esetében a vizsgált periódus a helyi összevont tanulócsoportos kisiskolák megszűnésének időszaka. A cigány családok beköltözése lassíthatta az iskolabezárás folyamatát, például Tésény esetében: *„Ha a tőlünk nyugatra eső Gilvánfa községben lévő cigánytelepről nem költözött volna ide 11 cigány család, úgy még szomorúbb képet mutatna a lélekszám alakulása”* (Tésény, 1973).

Tésényben 1975-ben szűnt meg az általános iskola, Hiricsben 1982-ben, Gilvánfa alsó tagozatát pedig 1983-tól „körzetesítették be” a magyarmecskői iskolába. Gilvánfán – a magasabb gyermekszámra való tekintettel – a kilencvenes évek elején újra megnyitotta kapuit az iskola, amelyet mindössze négy évig tudott fenntartani a község.

Az iskola és az orvosi rendelő mellett a helyi boltok, kocsmák (az ÁFÉSZ által működtetett vegyes- és italboltok), gázcseretelepek a községi szolgáltatások fontos elemeiként jelennek meg – gyakran a szabadidő eltöltésének tereként is szolgálva.

Az 1980-ban kitöltött, a krónikához mellékletként csatolt megyei kérdőív alapján a kistelepülési kocsmák még komoly közösségi tényezőként jelennek meg, annak ellenére, hogy a krónikaírók szerint ezeket elsősorban a helyi társadalom alsóbb rétegei látogatták.

A helyi kiskereskedelmi egységek működése nem jelenti egyértelműen az alapvető igények maradéktalan kielégítését: „...*ezt vegyesboltunkkal kapcsolatban nem mondhatjuk el, ugyanis a legalapvetőbb szükségleti cikkek sem kaphatók. Az italbolt is sokszor zárva van, áru hiánya miatt, a presszó egyáltalán nem működik*” (Téseny, 1979).

A „FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK” HELYZETE A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN (SZAKIRODALMI ÖSSZEGRÖZÍTÉS)

A rendszerváltozást követően, a termelőszövetkezetek és más gazdasági egységek megszűnésével fokozatosan beszűkültek a helyi munkalehetőségek, s visszaszorult az ingázás, valamint a háztáji termelés jelentősége. A szolgáltatások és intézmények leépülése felerősítette a negatív migrációs trendeket, melyek hatásaként erodálódott a társadalomszerkezet: állandósult a képzetlenebb, motiváltabb népesség elvándorlása, s – az alacsony ingatlanárakkal összefüggésben – fokozódott a leszakadó népesség koncentrációja (Feischmidt, 2008; Virág, 2008; Ragadics, 2019). A térség a szociális indíttatású vándorlás célterületévé vált (Kovács K., 2005; Ladányi–Virág, 2010). A kirekesztettség és a válsághelyzet állandó tényezőként jelenik meg az itt élő családok mindennapjaiban (Boros–Bucher, 2020). A lokálisan jelentkező problémák és konfliktusok önerőből kezelhetetlenek, külső források bevonása szükséges.

A rendszerváltozást követő rövid fellendülés után a kistelepülési intézmények és szolgáltatások szempontjából a kereslet-kínálat mechanizmusainak erősebb érvényesülése, valamint a forráshiányos önkormányzatok takarékosági intézkedései váltak meghatározóvá. Ennek következtében számos falusi intézmény zárta be kapuit, és a helyi ellátás mobilszolgáltatásokkal való pótlására került sor. A fogyasztói társadalom kultúrájának térhódításával a fiatalabb népesség egyre erősebben érzékeli a fejlett városok és a kistelepülések közötti szakadékot a szolgáltatások szintjén. Ezek a szempontok tovább erősítik az elvándorlást, s visszahatásként tovább gyengítik a helyi szolgáltatások volumenét és színvonalát.

Annak ellenére, hogy jelentős a falvakat sújtó elvándorlás, a fiatal népesség egy része – a képzetlenség, motiválatlanság és diszkrimináció miatt – nem képes elhagyni a rossz munkaerőpiaci körülményekkel és a rendelkezésre álló szolgáltatások rendkívül alacsony szintjével jellemezhető, tömegközlekedéssel nehezen elérhető aprófalvakat. Ennek eredményeként a helyhez és helyzethez kötött hátrányok továbböröklődnek a leszakadó/felzárkózó településeken.

Az alacsony iskolázottsággal, a tartós munkanélküliséggel és a közfoglalkoztatottak magas arányával (Ragadics, 2020a) összekapcsolódó komoly probléma az alacsony jövedelemszint. A fenti nehézségek kiegészülnek még a lakosság magas szintű eladósodottsá-

gával, az oktatási rendszerrel kapcsolatos negatív attitűdökkel, a korai iskolaelhagyás és a tinédzserkori gyermekvállalás összekapcsolódásával, illetve a családi viszonyok rendezetlenségével és konfliktusaival (vö. Boros–Bucher, 2020; Ragadics, 2020b). Az iskola – a nagyobb lélekszámú, intézményeit őrző, mikroközpontként funkcionáló Drávafok kivételével – a Sellyei járás minden „felzárkózó” településén megszűnt. Az alapvető élelmiszereket a lakosság jellemzően a közeli központokban vagy a falvakat járó mobilboltokból vásárolja, s csak néhány összevont vegyes- és italbolt élte túl a 2000-es évek bezárási hullámain.

ÖSSZEGZÉS

A rendszerváltozást követő időszak mindeddig leghosszabb távra tervezett, komplex fejlesztési kezdeményezése a Felzárkózó települések program, amely a háromszáz legszegényebb magyar falu társadalmi integrációját célozza a „fogantatástól a foglalkoztatásig” (www.fete.hu).

A Sellyei járásban kiválasztott „felzárkózó” települések helyzetének változása megfelelően mutatja be a redisztributív központoktól távolabb fekvő magyarországi vidéki térségek átalakulását. A hetvenes–nyolcvanas években jelzett tendenciák folytatódtak, a problémák sok esetben mélyültek, másutt új formában, új kontextusban jelentkeztek a rendszerváltozást követő időszak társadalmi-gazdasági átalakulásai során (például a helyi szolgáltatások hiányosságai, iskola- és postabezárások a 2000-es években). Komoly problémát jelent, hogy a felgyorsuló népességcserével, a nemzedékváltással, a lokális pozíciók és munkahelyek visszaszorulásával eltűnt a leszakadó falvakból az a réteg, amely képes a tapasztalatok átadására, illetve arra, hogy a megélt múlt alapján levonja a szükséges következtetéseket a továbblépés és a helyi közösség fejlődése érdekében. A hagyományos falusi közösségek megtörnek, eltűnnek, s nem alakulnak ki helyettük tartós új közösségek. Az individualizációs folyamatok és a szegénység összekapcsolódásával a hátrányos helyzetű falvak lakóinak figyelmét a mindennapi megélhetés biztosítása köti le.

Ennek tükrében értékelődnek fel a lokális tudást rögzítő dokumentumok. A krónikák anyagában megjelenő folyamatok, nehézségek és konfliktusok – kevés kivétellel – továbbra is megoldásra várnak. Elemzésük s ezzel együtt a hátrányos helyzetet kiváltó okok lokális tényezőinek értelmezése nagy jelentőségű feladat a felzárkózó települések helyi diagnózisainak és intézkedési terveinek kidolgozása során.

A falukrónikák anyaga alapján fontos szembeülni azzal a ténnyel, hogy a „felzárkózó települések” állandó migrációs mozgásnak kitett, instabil helyi társadalmaknak

A hetvenes–nyolcvanas években jelzett tendenciák folytatódtak, a problémák sok esetben mélyültek, másutt új formában, új kontextusban jelentkeztek a rendszerváltozást követő időszak társadalmi-gazdasági átalakulásai során.

adnak otthont, amelyekben az állandóság hiánya miatt sem adottak a közösségképződés fontos feltételei. Az itt élő emberek és családok számára a lakóhely nem választás kérdése; a térben elfoglalt pozíciójuk sokkal inkább egymáshoz kapcsolódó, gyakran ellentmondásos, a politikai hatalom által generált kényszerhelyzetek eredményeként fogható fel. A többségi társadalom által támasztott igazodási követelmények jellemzően nem alkalmazkodnak az integrációs presszió által érintett csoport lehetőségeihez és speciális élethelyzetéhez. A generációkon átívelő válsághelyzet megtörését célzó felzárkóztató munka fontos elemét kell képeznie a személyes autonómia fejlesztésének és a közösségképződés elősegítésének az emberhez méltó környezet és a 21. század követelményeinek megfelelő szolgáltatások biztosítása mellett.

Ábrajegyzék

1. ábra: A Felzárkózó települések programban részt vevő falvak a Sellyei járásban. Forrás: TeIR Helyzet-Tér-Kép: <https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/>; Felzárkózó települések: www.fete.hu/telepulesek/

Felhasznált irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN (2013): Magyarország földjének és népének jelene, múltja és jövője, *Hitel*, 26. évfolyam, 2013/2., 4–24.
- BEZERÉDY GYÖZŐ (szerk.) (1975): *Baranyai Krónika* 1., Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 7–8.
- BOROS JULIANNA (2018): A cigány/roma népesség története, gazdasági, társadalmi jellemzői Baranya megyében, in ORSÓS ANNA (szerk.): *Fókuszban az Akácliget. Egy elfeledett cigánytelep története*, Pécs, PTE BTK NTI, 23–65.
- BOROS JULIANNA – BUCHER ESZTER (2020): Szerepváltozások hátrányos helyzetű településeken élő családokban, *Esély*, 31. évfolyam, 2020/3., 3–31.
- ELEK PÉTER ET AL. (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*, Budapest, Sylvester Rt.
- FEISCHMIDT MARGIT (2008): Menedék és depó – szociográfiai esszé egy baranyai aprófaluról, in VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum, 102–132.
- KISS GÉZA (1937): *Ormányság*, Budapest, Sylvester Rt.
- KISS Z. GÉZA (1991): *Ormánysági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalomtörténetből*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓCZÉ ANGÉLA (2021): A romák rasszizálása és rasszista elnyomása, *Új Egyenlőség*, <https://ujegyenloseg.hu/a-romak-rasszizalasa-es-rasszista-elnyomasa/> (letöltve: 2023. 01. 27.).
- KOVÁCS KATALIN (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon, in Bognár László et al. (szerk.): *Nemzetfelfogások – falupolitikák*, Budapest, Új Mandátum – MTA SZKI, 141–152.
- KOVÁCS TERÉZ (2005): A sellyei (siklósi) KSH-térség rövid leírása, in BARANYI BÉLA (szerk.): *Roma integrációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*, Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29–52.
- KOVAI CECÍLIA (2017): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*, Budapest, L'Harmattan.
- Községi krónikák (é. n.): Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, HU-MNL-BaML-XV.45
- KSH: <https://www.ksh.hu/nepszamlalas/> (letöltve: 2023. 01. 27.).

- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2004): *A kirekesztettség változó formái*, Budapest, Napvilág.
- LADÁNYI JÁNOS – VIRÁG TÜNDE (2010): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában, in LADÁNYI JÁNOS: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika*, Budapest, Új Mandátum, 722–748.
- MAJTÉNYI GYÖRGY (2019): *Egy forint a krumplis lángos – A Kádár-kor társadalma*, Budapest, Libri.
- RAGADICS TAMÁS (2019): *Közösségek és helyi társadalom az ormánsági kistelepüléseken*, Pécs, Institutio, 31–55.
- RAGADICS TAMÁS (2020a): Közfoglalkoztatás a kistelepüléseken – funkciók és szükségletek lokális perspektívából, *Civil Szemle*, 17. évfolyam, 2020/3., 77–92.
- RAGADICS TAMÁS (2020b): Social processes affecting families in Rural Hungary, *Family Forum*, 10. évfolyam, 2020/1., 111–126. DOI: <https://doi.org/10.25167/FF/2392>
- SAÁD JÓZSEF (2010): Határövezet, <https://telepesek.mnl.gov.hu/pdf/hatarsav.pdf> (letöltve: 2023. 01. 30.).
- VALUCH TIBOR (2013): Lehetett mit enni, volt mit venni... Az élelmiszerellátás és -fogyasztás változása Magyarországon 1956 és 1978 között, *Korunk*, 24. évfolyam, 2013/10., 41–52.
- VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum.
- VIRÁG TÜNDE (2008): „Ez itt a reménytelenség vidéke”. Falvak a Dráva mentén, in VÁRADI MONIKA MÁRIA (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*, Budapest, Új Mandátum, 70–101.

Hereditary Handicaps – Revenant and Revolving Conflicts in “Emerging” Settlements of Sellye District

ABSTRACT

In Hungary, rural zones characterized by minor settlements far from economic hubs, social problems have formed a deepening, unsolved crisis in the last decades. Applying local perspective and diagnose-based intervention reacted to local necessities are special features of the governmental program “Emerging Settlements” targeting the support of inhabitants of the most underdeveloped villages. This paper tries to emphasise this viewpoint not only by attracting the attention to some crucial key processes in marginalizing, “emerging” settlements of Sellye district but also by analysing some documents from the last decades of socialist period. Vanishing functions of rural territories, crisis of community life and ethnic segregation appear regularly in local summaries showing early phenomena of nowadays pressing problems.

KEYWORDS: ethnic segregation, emerging settlements, local society

RAGADICS TAMÁS | Szociológus, hittanár. Kutatásai középpontjában a hátrányos helyzetű vidéki térségek társadalmi problémái állnak.